

ПРИДЕСНЯНСЬКА КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

СІВЕРЯНСЬКІ ДЖЕРЕЛА «МАЛОЇ» ПРОЗИ МИХАСЯ ТКАЧА

Нині уже просто неможливо встановити, з чиєї легкої руки пішло гуляти по світу оте зневажливе визначення епічної форми оповідання чи новели як «малої» прози, оскільки проблема літературних родів і жанрів залишається предметом ретельної уваги дослідників понад два тисячоліття. Отож, і подибуємо зараз як на сторінках часописів і літературної періодики, так і в підручниках та в солідних теоретичних працях дефініції «малих», «середніх» або «великих» епічних жанрів в залежності від масштабності охоплення подій і людських характерів у художньому творі.

Водночас уже стало притчею во язицех, що в літературі широкі полотно (себто «велика» проза) почасти є результатом невміння автора впоратись з малим завданням, невміння написати оповідання. Саме той, говорив О. Твардовський, хто не вміє поставити зруб звичайної селянської хати, уявляє легкою і можливою побудову багатопверхового палацу з усіма найскладнішими архітектурними задачами.

Михась Ткач — досвідчений будівничий: і в житті, і в літературі. Не одна споруда в Чернігові та в інших містах і селах Придеснянства поставлена інженером-будівельником Ткачом. Не одна книга написана його міцною письменницькою рукою. І жодна з них не повторює попередню. Ні будівлі, ні книги Ткача не стали уніфікованими потворами соцреалістичної дійсності.

Проте, як і всяка споруда не існує сама по собі, а живе в гармонійному єднанні і злагоді з природою навколо неї, з ґрунтовими водами під нею, з випромінюванням землі, властивим тільки цьому місцю, так і проза Михася Ткача безперерійно пульсує лише відчуттям рідного сіверського краю.

Саме сюди, в село на березі голубоокої річки Снов, де сплигло на вербовому човні дитинство й самого письменника, поспішає з міста молодий робітник-будівельник Сашко, героя першої книги прозаїка «Сонячний полудень» (1979). «Чим я більше думаю про наше село, тим більше вбираю в себе і усвідомлюю, що без нього моє життя було б збіднене й нецікаве. Рідне воно мені ще й тим, що там гоптані стежки батьком: і він робив тут хліб, день відпочивав, пив воду і не раз, певно, стояв на березі Снову...» — це болючі роздуми над вічною темою буття не лише Сашка, а й самого автора.

Чисті плеса Снову та Десни, бриніння очеретів у заплавах, мальовничі краєвиди чернігівського Полісся, де голубінь неба зливається з голубінню полів льону, а головне — працюваті й щедрі люди, що об-

робляють благословенну сіверську землю, назавжди увійшли в світ прози Михася Ткача. Його слово високе і чисте, воно завжди в русі — оновлюється звуком, фарбою, образом...

Читаєш у нього опис літнього вечора: «А над обрієм малиновий колір, так ніби хто відро фарби розлив» («Зоряна ніч») чи, скажімо, «сонце, мов перестигле яблуко, низько висіло над лісосмугою» («Яблука»), — і думаєш: так, це схоже на дійсність, і я це бачив, тільки не помітив, пройшов мимо. Максим Рильський з цього приводу зазначає: «Коли у читача виникає отаке здивоване й радісне почуття «і я це бачив», — то можна сміливо стверджувати, що він, читач, має справу з високим мистецтвом».

Дійсно, хто ще як не справжній митець помітить, що «небо, як і мамині очі, голубе й глибоке» («Яблука»), Або як «місяць у вербах заплутався — і горить» («Марево ночі»).

Чие серце залишиться байдужим до цього хвилюючого акорду на честь рідної природи. Письменник знає, що «часто можна висловити пейзажем те, для чого слів нема людських» і натхненно продовжує цю прекрасну традицію нашої літератури.

Обумовлює, що літературну традицію я не розглядаю як сталість, що існує в якомусь рафінованому, чистому вигляді і цілком охоплює творчість кожного окремого автора. Адже митці — «немов сполучені судини: ніхто не живе окремо, в «ізоляції» (М. Львов). Творча особистість кожного письменника завжди формується більш активно і плідно тоді, коли джерела її розвитку різнобічні. Не випадково Іван Франко стверджував: «Poeta semper tigo». Справді, письменник завжди учень. І «уроки» бере він як у самого життя, так і у своїх сучасників і попередників.

Отже, і в художній практиці Михася Ткача: різноманітні впливи, традиції співіснували протягом всього творчого шляху прозаїка, причому нерідко в різні періоди життя письменника домінувала то одна, то інша тенденція.

Однак завжди незмінною лишається глибока любов письменника до рідної сіверської землі. Про що б не писав у своїх книгах — про нелегку вдовину долю, її чорну працю, безпросвітність та оманливість жіночого щастя чи про нескаламучений духовний світ юнака і дівчини, їх перше кохання, незрадливості почуттів, про красу будівництва, творення чи принадність людського спілкування, — корінь того чи іншого образу чернігівський прозаїк завжди намагається відшукати в традиціях, в етиці та естетиці безкорисливих поліщуків, в їх думі та пісні.

І пісень тих знає він силу-силенну. Рідко яке оповідання обходить без них. Ось лише назви творів Михася Ткача, що красномовно засвідчують фольклорні витоки його прози: «Заспівай, мамо, синові...», «Гнатова пісня», «Гуляли весілля», «Коло мої хати зацвіли блавати...» та інші. Пісня супроводжує його героїв з дитячих літ («Вечірній світ») до домовини («Свято у Марфи»), Піснею засівають село дівчата. «Наспіваються достоту біля клубу — ще й додому пісню понесуть: тихесенько перевальцем, щоб не розхлюпати». Вона і в кузові машини, і в хаті... І кожен сум свій і біль, радість та горе піснею виливає.

А від того й книги прозаїка «Світле диво» (1987), «Світанковий ранок» (1993), «Дике поле» (1994) чи «Гірка ягода калини» (1996) пахнуть збитим полином, молоком корови Маньки, картоплею з салом, що парує на столі, і молодим часником, рідним селом, народженим в праці й пісні на тій споконвічній землі, де живуть і давні, й нинішні земляки письменника. Вся його творчість — це пісня вдячності тим людям, які своїми добрими руками, і світлими серцями ліпили чисту дитячу душу, до знань вказували їй дорогу, у якої нема кінця...

Улюбленим будівельним майданчиком Михася Ткача залишається оповідання і новела. Жива мова поліщуків — найпоширеніший у нашому краї будівельний матеріал для прозаїка: пісок та глина. Проте використовує його майстер в основному для розчину. Що гріха тайти: попадаються в цьому розчині й камінці, бите скло, бур'ян. Зокрема, трапляються вряди-годи русизми, діалектні слова, причому вжиті аж ніяк не задля увиразнення мови персонажів.

Візьмемо до рук хоч би «Гірку ягоду калини» (1996) — нову книгу письменника ще з свіжою типографською фарбою. Якщо в одноіменному творі виступ Миколи Івановича, голови колгоспу, на правлінні: «Тиждень тому у нас з ним була **на счот** цього розмова» (С. 67) справді багато що говорить про самого оратора, то аж ніяк не можна погодитися з русизмами на інших сторінках книги: «Приспана на деревах ніч **очнулася...**» (С. 14); «А коли **викарабкався** звідти — ледь не отетерів» (С. 17); «Ніколи на таке не сподівався — і в голові **даже** не тримав» (С. 45); «**Обидливий** дуже...» (С. 57); «Помітив **поцарапане** крило...» (С. 62) та інші.

Не все гаразд і з коректурою книги: «звалилося на мою голову» (С. 6); «замвер» замість «завмер» (С. 8); «однак ж» замість «одна ж» (С. 20); «гудзики» замість «гудзики» (С. 37); «даводити» (С. 61); «косима» замість «косами» (С. 80) тощо.

Процес відновлення літери г в українському алфавіті в останніх книгах М. Ткача, на жаль, не відображено. Але ж ще Борис Грінченко переконливо довів, що практика вилучення з українського алфавіту окремих літер підпорядкована антинауковим твердженням про «неповноцінність» української мови. У «Грамотці» письменника-педагога зустрічаємо паралелі слів, які переконують учнів з необхідності літери г (гніт — гніт, гречка — гречний і т. п.).

Відомий письменник Б. Антоненко-Давидович, несправедливо репресований у сталінські часи, писав у статті «Літера, за якою тужать»: «Скасування цієї літери припало на той час, коли вчинено було багато перекручень і збочень, коли з'явилися «реформатори» не тільки українського правопису, а й самої української мови...».

Виступи Б. Антоненка-Давидовича та інших представників української культури на захист рідної мови оберігали її від збіднення та розкладової дії офіційних чинників. І наші читачі повинні про це знати, тоді рідна мова відкриється перед ними ще новими гранями, сприятиме їх духовному збагаченню.

Отож, і в книгах М. Ткача «Дике поле» та «Гірка ягоду калини» незалежно від того, з чийої вини (автора, коректора чи технічного редактора) допущені ці помилки, заподіяна шкода від того не стає меншою.

Як бачимо, навіть у досвідченого майстра трапляються огріхи. Однак не вони визначають справжнє його обличчя. Поки що лише він сам тримає в своїй уяві задуману величну споруду і не обходить пилу та бруду новобудови, сміливо експериментує. Вперемішку з білопінною силікатною цеглою — з піщаного дна Снову та Десни кладе обпалену червону. Ретельно зважає її на долоні, немов обдумуючи, чи годиться, а далі так само виважено підганяє, простукує кожну, зроблену поштучно, не за трафаретом. Не спішить, ніби попереду — вічність. І врешті-решт неодмінно переможе!

Ось перед читачем фронтовик Семен Окрасць та його наречена Мотря. Це справді доля: до війни зустрічалися, а тепер побралися. Заздрять вдови тихому щастю. Дарма, що Мотря змарніла від поневірянь у Німеччині, а її наречений — каліка, повернувся з обрубком ноги. Аби живий! «І понівечена, розтоптана німецьким чоботом їх молодість пробуджується, як запізнена квітка...».

Поскрипуючи «дерев'яною культяшкою», важко працює Семен у колгоспі. За трудовень... Б'ється, мов риба об лід. «Якби був партійний, то знайшли б якусь легшу роботу. А так — ніхто й не бачить». Від важкої праці та злиднів завила Мотря. Суцільна безпросвітність.

Та якось прочув Семен, що у сусідніх селах фронтовики, такі ж каліки, як і він, отримали інвалідські машини — постанова така була. Спитав у голови сільради, а той йому: «Не заслужив, голубчику! У тебе третя група. Якби вище коліна не було ноги, то їздив би, а так — вибачай. Ось постанова... Почитай сам, тут написано кому положено...».

Пекуча образа та зневіра у справедливість штовхне Семена до відчайдушного кроку. Він зважиться на самогубство — пошкандибає до залізничної станції.

«Засвистить потяг тривожно — від полудневого сонця Семенова тіль упаде на шпали. Бігтимуть люди, чутимуть схвильовані голоси: «Що з ним?». «Живий!» — з полегшенням. І вже голосніше з жалем: «От, бідолаха, ще однієї ноги відцурався!...».

Червона вогнетривка цеглина лягла у підмурок духовної споруди. Під цим оповіданням Михася Ткача, яке називається «Покалічена душа», стоїть дата написання: «1975 рік». А з'явилося воно лише через двадцять літ — у шостому числі «Літературного Чернігова» (1995). Так би мовити, до ювілею Перемоги.

Оповідання вражає своєю вибуховою силою, фінальна ж сцена вривається в пам'ять назавжди.

Якось С. Антонов розповів про роботу режисера Г. Чухрая над фільмом «Балада про солдата». Під час зйомок картини окремі члени художньої ради переконували режисера залишити героя фільму живим. Та Г. Чухрай був невблаганним: «Не знаю чому, але треба, щоб він загинув». І лише, після завершення картини стало ясно, що ця смерть молодого солдата дуже точно передає високе, гуманістичне ставлення автора до героя і піднімає події над рівнем буденності...

В оповіданні «Покалічена душа» розв'язка сюжету дещо інша, проте не менш трагічна від того. Навпаки, якраз через те, що герой залишається жити, його майбутні душевні муки печуть свідомість читача болючіше стократ. Адже фізичні рани, якими б страшними вони не були, рано чи пізно затягуються, рубцюються. Душевні каліцтва не заживають ніколи!

Боляче і сумно. Шкода, що ціною знекровлення народів, мільйонів розтопаних душ майже завойована. Справедливість була «підмінена одним-єдиним багатобіччям, але фальшивим розцяцькованим плакатом». Це трагедія наша і біль повічний.

Звісно, в умовах тоталітаризму про публікацію «Покаліченої душі» годі було й думати. Але ж вражає, що цей маленький шедевр не був включений прозаїком до жодної з останніх його книг. Мабуть, тому, що подібних речей, розпорошених по різних часописах, у Михася Ткача ще багато. Йому не жалко.

Гадаю, що зібрати докупи кращі з творів нашого земляка та видати під однією обкладинкою — обов'язок всіх, кому дороге правдиве й талановите слово прозаїка. Закликаю до того ж і ймовірних спонсорів посприяти у виданні цієї книги. Певен, непересічною у вітчизняному письменстві буде її поява.

А ось цеглинка світліша, певно, з деснянського піску. Чи не з вікна своєї оселі вгледів письменник цей матеріал? «Світле диво» зве-тється.

Глянув Андрій, герой оповідання (він щойно отримав квартиру), «а за вікном, ніби диво, лежало велике світле сяйво». А гості співали й танцювали, бажали, щоб у цій хаті завжди була злагода. Господар, дарма, що ждав квартиру довго — уже й діти до школи пішли, радів і сміявся. Проясніли будинки, й стало видно сині плеса Десни, а за ними гаї. Сходило сонце.

Отож, чи справді мала так звана «мала» проза? Гадаю, що все визначає талант митця і міра його присутності у творі. А якщо до того ж річки дитинства і юності письменника напувають його солодкою водою, ця проза стає джерельною.

Володимир КУЗЬМЕНКО.

ДО ІСТОРІЇ МІСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИКИ ТА СФРАГІСТИКИ

Коли мова заходить про такі важливі атрибути держави, як прапор, герб та державна печатка, більшість людей вважає, що добре знається у цій справі і може давати свої рекомендації, якими їм бути. Тому так багато суперечок викликали і державний герб України і міські герби, зокрема, Чернігова. Але геральдика і сфрагістика — це наукові дисципліни, які мають свої правила і традиції, і вимагають вдумливого підходу до тієї чи іншої проблеми. На жаль, літератури та наукових публікацій з цих питань не так багато. Трохи більше поталанило геральдиці, бо історію гербів досліджували відомі фахівці дореволюційного часу і сучасні спеціалісти. Значно гірші справи із сфрагістикою — наукою про печатки. І хоча останнім часом помітні зміни на краще завдяки активній діяльності Українського геральдичного товариства, яке видає вісник «Знак», проводить наукові конференції, але на часі багато питань потребують свого вирішення.

Одне з них — видання каталогу «Міські печатки Лівобережної України XVII—XVIII ст.ст. зі збірки Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського», вдалося розв'язати з допомогою цього ж Товариства. Він вийшов з друку у Львові наприкінці минулого року, його автор — провідний науковий працівник Чернігівського історичного музею Ігор Михайлович Ситий. Опрацьовуючи документи XVII—XVIII ст.ст., які зберігаються у рукописному фонді музею, він ретельно вивчив і печатки, що їх завіряють. Ця копітка робота допомогла виявити і ввести у науковий обіг 46 печаток міст Лівобережної України, причому значну частину оприлюднити вперше.

Крім Чернігівщини, тут представлені печатки міст і містечок Полтавщини, Київщини, Стародубщини. Є цікаві відомості і про чернігівський герб. Всі звикли до зображення одноглавого орла з хрестом, але першим гербом м. Чернігова був святий Владислав, наданий 1623 року польським королем Сигізмундом III. Його зображення зустрічаємо на печатці 1675 р. Особливо виділяються 4 печатки дворянських зібрань, на яких бачимо зображення гербів всіх повітових міст, які входили до складу губерній (Новгород-Сіверської, Полтавської, Чернігівської) та Київського намісництва. Ними засвідчували грамоти на дворянство.

Деякі його розвідки про герби міст Чернігівщини, подані на широкому тлі історичних подій, друкувалися у центральній та місцевій пресі, але більшість печаток знайшла відображення тільки у каталозі. Ілюстрації супроводжуються характеристикою печатки, датою документу, на якому її виявлено, бібліографією.